

КАРАКТЕРИСТИКЕ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА ЗА КРИВИЧНО ДЕЛО ТРГОВИНА ЉУДИМА УЧИЊЕНО ПРЕМА МАЛОЛЕТНОМ ЛИЦУ ОД СТРАНЕ РОДИТЕЉА

Проф. др Младен Јеличић

Научни сарадник, судија Вишег суда у Шапцу, mladen.jelicic.kaishin@gmail.com;

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-5486-3485>

Апстракт: Аутор у раду анализира карактеристике кривичног поступка за кривично дело трговина људима, које је учињено према малолетном лицу од стране родитеља. У уводним разматрањима дате су основне напомене о специфичностима овог кривичног поступка које произилазе из својства учиниоца и пасивног субјекта кривичног дела. Потом су размотрена обележја кривичног делу трговина људима из члана 388 Кривичног законика Републике Србије и указано на поједине међународне акте и стандарде од значаја за тему рада. Аутор је указао на опште карактеристике ових кривичних поступака а посебна пажња посвећена је процесном положају малолетног лица као оштећеног и заштити од секундарне виктимизације. Размотрени су општи принципи заштите ових лица у кривичном поступку сходно одредбама Законика о кривичном поступку и Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица. Анализиран је њихов положај као привилегованих сведока и начин испитивања, као и услови за упознавање са садржином записника о њиховим исказима. Специфичност разматраног кривичног поступка је учешће појединих државних установа – Центра за социјални рад и Центра за заштиту жртава трговине људима, па је указано на њихов процесни положај. У закључку аутор се осврнуо на извршену анализу и изнео предлоге за садржајнију заштиту оштећених малолетних лица од секундарне виктимизације у овим кривичним поступцима.

Кључне речи: кривични поступак, трговина људима, малолетна лица, жртва трговине људима, секундарна виктимизација.

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Кривични поступак у Републици Србији има своја општа обележја и заједничке одреднице неовисно у погледу ког кривичног дела се води. То се пре свега односи на његову структуру и фазе које у сваком кривичном поступку морају бити испоштоване. Међутим, не може се занемарити чињеница да свако кривично дело има одређене специфичности које се испољавају кроз његово биће, а што даље утиче на предмет доказивања у кривичном поступку. У теорији је општеприхваћено да биће кривичног дела произлази из законског описа неког кривичног дела и обухвата скуп обавезних обележја која чине посебне појмове појединих кривичног дела (Стојановић,

2022, 104). Из наслова рада произилази да ће се у њему разматрати више питања.

Јасно је да се рад односи на кривично дело трговина људима из члана 388 Кривичног законика¹ које има уставноправни значај, обзиром да је одредбом члана 26 став 2 Устава Републике Србије² прописано да је сваки облик трговине људима забрањен.

Затим, пасивни субјект у класичној кривичноправној терминологији, односно оштећени као кривичнопроцесни појам, али и жртва кривичног дела, који појам користи и законодавац у одредби члана 388 КЗ, је малолетно лице.³ Без намере да анализирамо разлике и сличности у овим појмовима које ћемо равноправно користити јер то није потребно, обзиром да се сходно теми рада малолетно лице појављује у свим наведеним својствима, довољно је указати на ставове доктрине да је термин оштећени знатно шири од израза жртва кривичног дела и да се под заштитом оштећеног у кривичном поступку штити проширени круг лица у односу на она која припадају искључиво жртвама кривичног дела односно пасивним субјектима кривичног дела (Шкулић, 2020, 63).

Следећа значајна одредница теме рада јесте својство учиниоца. Чињеница да кривично дело врши родитељ у односу на своје малолетно дете, имплицира више материјалноправних и процесних специфичности. Што се тиче материјалноправних аспеката, треба истаћи да у односу на малолетна лица постоје посебни облици кривичног дела трговина људима. У процесном аспект, наведена релација родитељ (учинилац дела) – малолетно дете (пасивни субјект, жртва односно оштећено лице) имплицира бројне значајне консеквенце. Обзиром да малолетно лице има својство оштећеног, његов положај у кривичном поступку детерминисан је не само одредбама Законика о кривичном поступку (ЗКП)⁴ већ и одредбама Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (ЗМУКД).⁵ Овај закон представља примарни извор права којим се регулише кривичноправни статус малолетника, док се на сва питања која нису експлицитно уређена овим законом примењују одредбе других закона, при

¹ Кривични законик - КЗ ("Службени гласник РС", бр. 85/2005, 88/2005 – испр. 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019 и 94/2024).

² Устав Републике Србије („Службени гласник РС“ бр. 98/2006 и 115/2021). Значајно је указати и на одредбу члана 64. Устава која посебно разматра права детета. Ставом 3. прописано је да су деца заштићена од психичког, физичког, економског и сваког другог искоришћавања или злоупотребљавања.

³ Сходно одредби члана 112 став 10 КЗ малолетно лице је лице млађе од осамнаест година.

⁴ Законик о кривичном поступку – ЗКП („Службени гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 и 62/2021).

⁵ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица - ЗМУКД („Службени гласник РС“, бр. 85/2005).

чему је неопходно да нису у супротности са његовим одредбама (Коларић, 2024, 62).

У вези с наведеним, прво ће се размотрити у општим цртама кривично дело трговина људима из члана 388 КЗ, са нагласком на анализу облика у којима се појављују малолетна лица. Нужно је кратко се осврнути на поједине међународне акте који су значајни за разумевање законске регулативе овог кривичног поступка и положај оштећеног малолетног лица, што ће чинити посебну тематску целину. Кривични поступци који су предмет нашег интересовања имају одређене опште карактеристике и на њих ће бити указано, али и низ специфичности. Зато ће значајан део у раду бити посвећен процесном положају малолетног лица као оштећеног. Обзиром да су у бригу о оштећеном малолетном лицу укључене и посебне установе, Центар за социјални рад чији се представници упознају са оваквим случајевима већ на основу првих наговештаја да је кривично дело учињено од стране родитеља према детету, као и Центар за заштиту жртава трговине људима, који представља посебну институцију основану од Владе Републике Србије,⁶ положај и акти ових установа и њихових представника, који често имају својство сведока, такође ће бити анализиран. Напослетку, у закључним разматрањима биће дато виђење аутора о спорним питањима и предлози за побољшање ефикасности ових кривичних поступака.

2. СУМАРНИ ОСВРТ НА ОПШТА ОБЕЛЕЖЈА КРИВИЧНОГ ДЕЛА ТРГОВИНА ЉУДИМА ИЗ ЧЛАНА 388 КЗ

Специфичности кривичног дела трговина људима произилазе из законске регулативе основног облика. Постоје три елемента кривичног дела која га у свом садејству одређују, али од овог правила постоји изузетак када је пасивни субјект малолетно лице. У ставу 1. прописана је радња извршења кривичног дела коју чини врбовање, превоз, пребацивање, продаја, куповина, посредовање у продаји, сакривање или држање другог лица. Нека од побројаних алтернативно предвиђених радњи извршења мора бити извршена на један од следећих начина: силом или претњом, довођењем у заблуду или одржавањем у заблуди, злоупотребом овлашћења, поверења, односа зависности, тешких прилика другог, задржавањем личних исправа или давањем или примањем новца или друге користи. У доктрини се указује да је

⁶ Центар за заштиту жртава трговине људима је као независна установа социјалне заштите основан 13.04.2012. године Одлуком Владе Републике Србије. Томе је претходило доношење Уредбе о мрежи установа социјалне заштите („Службени гласник РС“ бр. 16/2012 од 07.03. 2012. године) којом је Центар за заштиту жртава трговине људима дефинисан као установа социјалне заштите. Превасходни задатак ове установе је да идентификује и штити жртве трговине људима. Са непосредним радом Центар је започео у јулу месецу 2012. године, када са радом почиње Служба за координацију заштите жртава трговине људима. У фебруару 2019. године почело је са радом Прихватилиште за смештај жртава трговине људима.

за постојање кривичног дела увек потребно да се нека од радњи извршења предузме на неки од наведених начина и да радњу и начин њеног предузимања треба посматрати као целину. Неопходна је и одређена усмереност јер је реч о циљним делатностима, тј. оне су повезане са постизањем одређеног циља у односу на лице које је предмет трговине – пасивним субјектом (Стојановић, 2024, 1208). Тиме долазимо до трећег елемента кривичног дела - наведене радње морају бити предузете циљу експлоатације рада, принудног рада, вршења кривичних дела, проституције или друге врсте сексуалне експлоатације, просјачења, употребе у порнографске сврхе, успостављања ропског или њему сличног односа, ради одузимања органа или дела тела или ради коришћења у оружаним сукобима. За основни облик предвиђена је казна затвора од три до дванаест година.

Квалификован облик кривичног дела прописан је ставом 2. у којем је наведено да за дело из става 1. овог члана учињено према малолетном лицу учинилац ће се казнити казном прописаном за то дело и кад није употребио силу, претњу или неки други од наведених начина извршења. Када је дело из основног облика учињено према малолетнику, постоји тежи облик кривичног дела и прописана је казна затвора од најмање пет година. Законодавац је у погледу малолетног лица направио изузетак одступајући од правила да радња извршења кривичног дела мора бити праћена одговарајућим начином извршења, што у битноме прави разлику у кривичним поступцима у којима су пасивни субјекти ова лица, у односу на поступак где су пунолетна лица пасивни субјекти. Чињеница да је дело учињено према малолетном лицу утиче на висину затворске казне. Све наведено указује да су малолетна лица посебно рањива категорија пасивних субјеката, што је разумљиво и у складу са међународним стандардима.

Законодавац иде даље у овом правцу прописивањем тежих облика кривичног дела. Ставом 4. Одређена је као квалификаторна околност наступање тешке телесне повреде неког лица, а прописана казна је затвор од пет до петнаест година, док наступање тешке телесне повреде малолетног лица повлачи затворску казну од најмање пет година. Затворска казна од најмање десет година је кривична санкција уколико је услед дела из ст. 1. и 3. овог члана наступила смрт једног или више лица, што предвиђа став 5. У питању су два облика квалификована тежом последицом у односу на коју мора постојати нехат. Тежи облик кривичног дела постоји у случају бављења вршењем кривичног дела из ст. 1. до 3. или ако је дело извршено од стране групе.⁷ За овај облик прописана је казна затвора у трајању од најмање 5 година. Најтежи облик предвиђен у ставу 7. остварен је када је дело из ст. 1. до 3. извршено од стране организоване криминалне групе⁸ и за њега је предвиђена казна затвора

⁷ Одредба члана 112 став 22 КЗ прописано је да је група најмање три лица повезаних ради трајног или привременог вршења кривичних дела која не мора да има дефинисане улоге својих чланова, континуитет чланства или развијену структуру.

⁸ Организована криминална група је група од три или више лица, која постоји одређено време и делује споразумно у циљу вршења једног или више кривичних

од најмање пет година. Законодавац је прописао и посебан облик овог кривичног дела који предвиђа да кривично дело чини ко зна или је могао знати да је лице жртва трговине људима, па искористи њен положај или другоме омогући искоришћавање њеног положаја ради експлоатације предвиђене ставом 1. овог члана. Прописана казна је затвор од шест месеци до пет година. Тежи облик постоји уколико је дело из става 8. учињено према малолетном лицу за које је учинилац знао или је могао знати да је малолетно, а предвиђена казна затвора је од једне до осам година. Одредба става 10. дефинише да пристанак лица на експлоатацију или на успостављање ропског или њему сличног односа из става 1. овог члана не утиче на постојање кривичног дела из става 1, 2. и 6. овог члана.

3. МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ У ВЕЗИ ПОЛОЖАЈА МАЛОЛЕТНИХ ЛИЦА КАО ЖРТАВА ТРГОВИНЕ ЉУДИМА

Република Србија преузела је низ међународних обавеза у области спречавања трговине људима које су од државе захтевале конкретне активности и резултате на овом пољу. Тренутно важећи Програм за борбу против трговине људима у Републици Србији за период од 2024 - 2029 године⁹ дефинише да програм има за циљ да унапреди поштовање и заштиту људских права и обезбеди континуирани свеобухватан одговор друштва на проблем трговине људима кроз унапређен систем превенције, правовремене идентификације, помоћи и заштите жртава, као и сузбијање трговине људима. Програм је израђен у складу са политикама које Европска унија води у области борбе против трговине људима, пре свега са Директивом 2011/36/EУ о спречавању и сузбијању трговине људима и заштити жртава и Стратегијом Европске уније за борбу против трговине људима за период 2021–2025.

Бројни су међународни документи којима се регулише питање трговине људима и положај малолетних лица као оштећених, а за потребе овог рада биће довољно осврнути се на само неке од њих.

Одредбама Конвенције Уједињених нација о правима детета¹⁰ прописано је: да је за сврхе ове Конвенције дете људско биће које није

дела за која је прописана казна затвора од четири године или тежа казна, ради непосредног или посредног стицања финансијске или друге користи, што прописује одредба члана 112 став 35 КЗ.

⁹ Програм за борбу против трговине људима у Републици Србији за период од 2024 - 2029 године ("Службени гласник РС", бр. 25/2024). Усвајање Програма предвиђено је као обавеза Републике Србије у Ревидираном акционом плану за Поглавље 24 – Правда, слобода, безбедност, поглавље „Борба против организованог криминала” (активност 6.2.8.7).

¹⁰ Закон о ратификацији Конвенције Уједињених нација о правима детета ("Сл. лист СФРЈ - Међународни уговори", бр. 15/90 и "Сл. лист СРЈ - Међународни уговори", бр. 4/96 и 2/97). Ова Конвенција усвојена је 20. новембра 1989. године на 44.

навршило 18 година живота, ако се на основу закона који се односи на дете, пунолетство не стиче раније (члан 1.); да у свим активностима које се тичу деце од примарног значаја је интерес детета без обзира на то да ли их спроводе јавне или приватне институције за социјалну заштиту, судови, административни органи или законодавна тела (члан 3. став 1.); да државе чланице предузимају све одговарајуће законодавне, административне, социјалне и образовне мере ради заштите детета од свих облика физичког или менталног насиља, повреда или злоупотребе, занемаривања или немарног односа, малтретирања или експлоатације, укључујући и сексуалну злоупотребу, док је на бризи код родитеља, законитих старатеља или неког другог лица коме је поверена брига о детету (члан 19. став 1.).

Одредбама Факултативног протокола о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији, уз Конвенцију о правима детета¹¹ између осталог прописано је: да ће државе уговорнице забранити продају деце, дечју проституцију и дечју порнографију, као што је предвиђено овим Протоколом (члан 1.); да у смислу овог Протокола дечја проституција подразумева коришћење деце у сексуалним активностима за новчану или било коју другу накнаду (члан 2. став 1. тачка б)); да ће државе уговорнице усвојити одговарајуће мере за заштиту права и интереса деце жртава поступака забрањених овим Протоколом у свим фазама кривичног поступка, нарочито – а) признавањем рањивости деце жртава и прилагођавањем поступака како би се признале њихове посебне потребе кад се појављују у својству сведока, б) обавештавањем деце жртава о њиховим правима, њиховој улози и обиму, временском распореду и напредовању поступка и исходу њихових случајева, ц) допуштањем да се представе и размотре гледишта, потребе и преокупације деце жртава, у поступку у ком су погођени њихови лични интереси, на начин који је у складу са правилима националног процесног права, д) обезбеђивањем одговарајућих услуга подршке деци жртвама током читавог правног поступка, г) избегавањем непотребног одлагања разматрања случајева и извршавања налога или одлука о давању обештећења деци жртвама (члан 8. став 1.); да ће државе уговорнице обезбедити да се у поступању система кривичног правосуђа са децом жртвама дела описаних у овом Протоколу, првенствено руководи најбољим интересом детета (члан 8. став 3.).

Значајно је указати на поједине одредбе Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима,¹² којом је између осталог прописано да су циљеви ове Конвенције да заштити људска права жртава трговине људима, да осмисли свеобухватни оквир за пружање заштите и помоћи жртвама и сведоцима, уз гарантовање равноправности полова, као и обезбеђивање

засадању Генералне скупштине Уједињених нација у Њујорку.

¹¹ Закон о потврђивању факултативног протокола о продаји деце, дечијој проституцији и дечијој порнографији, уз Конвенцију о правима детета ("Сл. лист СРЈ - Међународни уговори", бр. 7/2002).

¹² Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима ("Сл. гласник РС - Међународни уговори", бр. 19/2009).

ефикасне истраге и кривичног гоњења (члан 1. став 1. тачка (б)). Овом Конвенцијом, поред дефинисања појма „трговина људима“, чији су суштински елементи инкорпорирани у српско кривично законодавство, одређен је и положај детета и заштита жртава, што је посебно значајно за тему овог рада. Конвенција одређује да врбовање, превоз, премештање, скривање или прихват детета ради искоришћавања сматра се „трговином људима“ чак и ако не укључује средства наведена у тачки (а) овог члана (члан 4. став 1. тачка (в)); да је дете свако лице млађе од 18 година (члан 4. став 1. тачка (г)); да свака страна уговорница треба да усвоји законодавне или друге мере које су потребне за пружање помоћи жртвама у њиховом физичком, психолошком и социјалном опоравку, да таква помоћ треба да обухвати бар помоћ која ће да им омогући да се њихова права и интереси изнесу и размотре у одговарајућим фазама кривичног поступка који се води против извршилаца (члан 12. став 1. тачка (д)); да свака страна уговорница треба да поклони одговарајућу пажњу потреби да се обезбеди сигурност и заштита жртве (члан 12. став 2.); да свака страна уговорница треба да усвоји законодавне или друге мере које су потребне да се осигура да се пружање помоћи жртви не условљава њеним пристанком на сведочење (члан 12. став 6.); да свака страна уговорница треба да осигура да жртве имају приступ и то од првог контакта са надлежним органима, информацијама о одговарајућим судским и управним поступцима на језику који разумеју (члан 15. став 1.); да свака страна уговорница треба својим унутрашњим правом да обезбеди право на правни савет и бесплатну правну помоћ жртвама под условима које прописује њено унутрашње право (члан 15. став 2.); да свака страна уговорница треба да осигура да се следеће околности сматрају отежавајућим околностима код одређивања казне за кривична дела утврђена у складу са чланом 18. ове Конвенције – кривично дело учињено против детета (члан 24. став 1. тачка (б)); да ће дете жртва трговине људима добити посебне мере заштите које ће водити рачуна о његовим најбољим интересима (члан 28. став 3.).

Потребно је указати и да је чланом 4. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода¹³ (ЕКЉП) прописано је: да се нико не сме држати у ропству или ропском положају (став 1.); да се ни од кога не може захтевати да обавља принудни или обавезни рад (став 2.); да за сврхе овог члана израз „принудни или обавезни рад“ не обухвата – а) рад уобичајен у склопу лишења слободе одређеног у складу са одредбама члана 5. ове Конвенције или током условног отпуста, б) службу војне природе или, у земљама у којима се признаје приговор савести, службу која се захтева уместо одслужења војне обавезе, ц) рад који се изискује у случају какве кризе или несреће која прети опстанку или добробити заједнице, д) рад или службу који чине састани део

¹³ Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода (ЕКЉП) - Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода са додатним протоколима - "Службени лист Србије и Црне Горе - Међународни уговори", бр. 9/03, 5/05 и 7/05 - исправка и „Службени гласник РС – Међународни уговори“, бр. 12/10 и 10/15).

уобичајених грађанских дужности (став 3.). Иако се члан 4. ЕКЉП бави ропством, ропским положајем и принудним радом и не говори изричито о трговини људима, судска пракса Европског суда за људска права (ЕСЉП) у предметима *Rantsev* против Кипра и Русије (представка број 25965/04, пресуда од 7. јануара 2010. године), *Chowdury and others* против Грчке (представка број 21884/2015, пресуда од 30. марта 2017. године), *S.M.* против Хрватске (представка број 60561/14, пресуда Великог већа од 25. јуна 2020. године), дефинисала је да се трговина људима сматра повредом члана 4. ЕКЉП.

Значајно је подсетити и на Декларацију Уједињених нација о основним начелима правде за жртве злочина и злоупотребе овлашћења из 1985. године, према којој се особа може сматрати жртвом, према овој Декларацији, без обзира на то да ли је починилац кривичног дела идентификован, ухапшен, да ли му се суди или је осуђен и без обзира на породичне односе који могу постојати између починиоца и жртве. Појам „жртва“ такође може обухватати и ужу породицу или лица зависна од непосредних жртава, као и особе које су претрпеле штету приликом покушаја да помогну жртви у невољи или да спрече наношење штете трећем лицу.

4. ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРЕДМЕТНОГ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА

Кривични поступак који разматрамо има одређене опште карактеристике које произилазе из својства учиниоца и оштећеног. Пре свега, потребно је указати да су за поступање у овим кривичним поступцима стварно надлежни Виши судови на територији Републике Србије, обзиром на прописану казну, а нужна је и специјализација судија. Одредбом члана 150. став 1. ЗМУКД прописано је да веће, којим председава судија који је стекао посебна знања из области права детета и кривичноправне заштите малолетних лица, суди пунолетним учиниоцима кривичних дела прописаних Кривичним закоником, ако је оштећени у кривичном поступку малолетно лице и у питању је кривично дело трговина људима. Малолетни оштећени сходно одредби члана 154. став 1 поменутог закона мора имати пуномоћника од првог саслушања оптуженог¹⁴ а ови поступци су хитни, што одређује одредба члана 157. и у њима је обавезна одбрана. Уставом је дозвољено искључење јавности ради заштите интереса малолетника или приватности учесника у поступку, у складу са законом (члан 32. став. 3.), док ово овлашћење суду даје одредба члана 363 став 1. тачка 3 ЗКП, где се као разлог наводи интерес малолетника, као и одредба члана 400. став 3. која такође дозвољава да се за време испитивања сведока млађег од 14 година може искључити јавност.

¹⁴ Сходно одредби става 2. цитираног члана, у случају да малолетно лице нема пуномоћника, њега ће решењем из реда адвоката који су стекли посебна знања из области права детета и кривичноправне заштите малолетних лица поставити председник суда. Трошкови заступања падају на терет буџетских средстава суда.

Обавезна фаза поступка је истрага којој следи фаза главног претреса. У оквиру припрема за главни претрес, неопходни процесни стадијум је припремно рочиште. Оно је осмишљено као „увертира“ главног претреса на којем би се могла прикупити процесна грађа, као битан искорак у правцу рационализације и скраћења каснијег претреса, а на њему треба инсистирати на конкретним доказима којима се доказују конкретне спорне чињенице (Вучинић, Трешњев, 2013, 281).

Идентификација одлучних или правно релевантних чињеница у погледу којих ће се изводити докази на главном претресу представља суштински задатак свих актера кривичног поступка. Одредба члана 83. став 1. ЗКП дефинише предмет доказивања прописујући да су то чињенице које чине обележје кривичног дела, или од којих зависи примена неке друге одредбе кривичног закона. Познати теоретичар Грубиша се о овом питању прецизно изјашњава наводећи да суд путем правних норми долази до сазнања које чињенице треба утврдити и оне су искључиво тзв. одлучне чињенице, а њихов скуп назива се чињенично стање (Грубиша, 1980, 14). Предмет доказивања је одређен сходно бићу кривичног дела и различит је у односу на кривичне поступке у којима је оштећено пунолетно лице. Наиме, доказују се чињенице које се односе на два елемента кривичног дела: радњу извршења и циљ предузете радње, док начин извршења није релевантан. За осуђујућу пресуду јавни тужилац мора да покаже да је учинилац предузео неку од алтернативно предвиђених радњи извршења са одређеним циљем.

Оно што чини специфичност ових кривичних поступака јесте управо релација родитељ – дете. Тај однос имплицира низ процесних карактеристика ових кривичних поступака, од којих ће најзначајније бити предмет даљег разматрања.

5. ПРОЦЕСНИ ПОЛОЖАЈ МАЛОЛЕТНИХ ЛИЦА КАО ОШТЕЋЕНИХ КРИВИЧНИМ ДЕЛОМ ТРГОВИНА ЉУДИМА

Законско уређење положаја оштећеног у кривичном поступку има два аспекта. Први се односи на настојање оштећеног да у кривичном поступку оствари имовинскоправни захтев, док је други аспект последица потребе за предузимањем мера за спречавање његове секундарне виктимизације (Илић, 2012, 156). Други наведени аспект има посебан значај у кривичном поступку који се води према родитељу због кривичног дела трговине щудима, па ће њему бити посвећена посебна пажња.

5.1. Општи принципи заштите малолетних лица у поступцима кривичних дела трговина щудима

Међународна регулатива заштите малолетних лица жртава трговине щудима намеће обавезу органима поступка да се са посебном пажњом односе

према овој категорији оштећених. Не само да је нужно применити опште одредбе које се односе на основну заштиту сведока прописану у члану 102. став 1. ЗКП, по којој је орган поступка дужан да оштећеног или сведока заштити од увреде, претње и сваког другог напада¹⁵ већ је у овим поступцима нужно отићи и корак даље.

Наиме, одредба члана 103. став 1. ЗКП прописују да сведоку који је с обзиром на узраст, животну искуство, начин живота, пол, здравствено стање, природу, начин или последице извршеног кривичног дела, односно друге околности случаја посебно осетљив, орган поступка може по службеној дужности, на захтев странака или самог сведока одредити статус посебно осетљивог сведока. У кривичним поступцима трговине људима нужно је доделити статус посебно осетљивог сведока оштећеном малолетном лицу. Процесне импликације наведеног односе се на могућност постављања пуномоћника сведоку (члан 103. став 2. ЗКП) што је и иначе обавезно и начин испитивања оваквих сведока који се манифестује у више аспеката: постављање питања преко органа поступка, могућност испитивања уз помоћ других лица,¹⁶ употребом техничких средстава за пренос слике и звука или у посебним просторијама мимо просторија тужилаштва или суда, а изузетна је могућност суочења ових сведока са окривљеним, само ако орган поступка то дозволи.¹⁷

Положај малолетних оштећених у овим поступцима мора се посматрати и сходно одредбама ЗМУКД. Члан 152. прописује више начела којима се одређује положај малолетних оштећених.

Овим чланом, поред осталог, прописано је кад воде поступак за кривична дела учињена на штету малолетних лица, јавни тужилац, истражни судија и судије у већу ће се односити према оштећеном водећи рачуна о његовом узрасту, својствима личности, образовању и приликама у којима живи, посебно настојећи да се избегну могуће штетне последице поступка по његову личност и развој и да ће се саслушање¹⁸ малолетних лица обавити уз

¹⁵ У смислу наведеног, одредба става 2. цитираног члана предвиђа да учесника у поступку или друго лице које пред органом поступка вређа оштећеног или сведока, прети му или угрожава његову безбедност, јавни тужилац или суд ће опоменути, а суд га може и новчано казнити до 150.000 динара. Ставом 4. прописано је да по пријему обавештења од полиције или суда или по сопственом сазнању о постојању насиља или озбиљне претње упућене оштећеном или сведоку јавни тужилац ће предузети кривично гоњење или ће о томе обавестити надлежног јавног тужиоца. Став 5. прописује да јавни тужилац или суд може захтевати да полиција предузме мере заштите оштећеног или сведока у складу са законом.

¹⁶ Посебно осетљивом сведоку питања се могу постављати само преко органа поступка који ће се према њему односити са посебном пажњом, настојећи да се избегну могуће штетне последице кривичног поступка по личност, телесно и душевно стање сведока. Испитивање се може обавити уз помоћ психолога, социјалног радника или другог стручног лица, о чему одлучује орган поступка. Члан 104 ст. 1 ЗКП.

¹⁷ Наведено прописује одредба чл. 104 ЗКП.

¹⁸ У одредбама цитираног закона и даље стоји термин „саслушање“ малолетног лица,

помоћ психолога, педагога или другог стручног лица. Ставом 2. истог члана прописано је да се, ако се као сведок саслушава малолетно лице које је оштећено кривичним делом наведеним у члану 150. овог закона, саслушање може спровести највише два пута, а изузетно и више пута ако је то неопходно ради остварења сврхе кривичног поступка. Ставом 3. овога члана прописано је да ако с обзиром на особености кривичног дела и својства личности малолетног лица, оцени да је то потребно, судија ће наредити да се малолетно лице саслушава употребом техничких средстава за пренос слике и звука, а саслушање се спроводи без присуства странака и других учесника поступка, у просторији у којој се сведок налази, тако да му странке и лица која на то имају право, питања постављају посредством судије, психолога, педагога, социјалног радника или другог стручног лица. Ставом 4, слично као и у одредбама ЗКП, наведено је да се малолетна лица, као сведоци-оштећени, могу саслушати и у свом стану или другој просторији, односно овлашћеној установи-организацији, стручно оспособљеној за испитивање малолетних лица. При испитивању сведока-оштећеног, државни органи из става 1. овог члана могу наредити примену мера из става 3. овог члана. Значајан је и став 5. цитираног члана који одређује да када је малолетно лице саслушавано у случајевима из ст. 2, 3. и 4. овог члана, на главном претресу ће се увек прочитати записник о његовом исказу, односно пустити снимак саслушања.

Из цитираних законских одредби произилази да се оштећено малолетно лице у кривичном поступку за трговину људима мора испитивати на начин да се узму у обзир све околности које се односе на његову личност и психофизичко стање, уз помоћ стручних лица, водећи рачуна да се сврха испитивања оствари кроз највише два испитивања, а само изузетно и више пута, што треба на сваки начин избегавати. Посебно је значајно указати да се испитивање може обавити путем аудио видео линка и ван суднице, те да се питања малолетном оштећеном не могу постављати директно, ако тако одреди судија.

Суштина положаја оштећеног малолетног лица у овим кривичним поступцима је избегавање секундарне виктимизације. У доктрини се указује да се уобичајено сматра да тиме што одређено лице постаје жртва одређеног кривичног дела наступа његова примарна виктимизација, а да затим, како због примене одређених редовних поступака у кривичној процедури (саслушавање оштећеног као сведока, суочавање са окривљеним итд.), а посебно због неадекватних процесних правила, те грешака у кривичном поступку, долази до наредне и нове, тзв. секундарне виктимизације, која се своди на поновно психичко доживљавање код жртве већ претрпљеног зла насталог кривичним делом. Наиме, свако ново подсећање на кривично дело учињено на штету жртве, а нарочито када се то учестало дешава у кривичном поступку (посебно у случају поновљених саслушања оштећених) доводи и до нове патње жртве,

док је одредбама ЗКП прописано да се сведоци испитују. Из тог разлога користимо термин „испитивање“ малолетног лица, сем код цитирања законског текста.

која у таквом случају није поново физички повређена, али доживљава психичке повреде, које понекад могу бити и теже од реалних, тј. физичких повреда. У некој мери је ово неизбежно, али је секундарна виктимизација у великом броју случајева последица неадекватног поступања у кривичном поступку, те непостојања адекватних процесних форми за њено минимизирање (Шкулић, 2024, 516,517).

На овом месту значајно је указати на одлуку Уставног суда Србије Уж. 1526/2017 од 04.02.2021. године¹⁹ који се изјаснио у погледу положаја малолетног лица као оштећеног кривичним делом трговина щудима. Наиме, у ситуацији када „суд током поступка није пружио ни једну меру заштите и помоћи оштећеној која је у време вршења кривичног дела била дете према међународним уговорима, односно малолетно лице према Кривичном законик, да није прилагодио вођење поступка налазу судског вештака у коме је констатовано стање трауматизованости жртве, да није одговорио на захтев за добијање статуса посебно осетљивог сведока, као и захтев у односу на метод испитивања оштећене као сведока, а што је довело до секундарне виктимизације оштећене, Уставни суд налази да је у овом аспект поступка дошло до повреде позитивне обавезе државе у односу на жртву трговине щудима непоштовањем мера превенције, заштите и помоћи таквим лицима зајемчене чланом 26. став 2. Устава.“

На који начин се може избећи секундарна виктимизација у овим случајевима, размотрићемо у наредним редовима.

5.2. Малолетна лица као оштећени и привилеговани сведоци и начин њиховог испитивања

Битна карактеристика положаја малолетних лица као оштећених у овим кривичним поступцима односи се на њихов статус као привилегованих сведока. У погледу привилегованих сведока, у доктрини се указује да се сматра да би сведочење ових лица, с обзиром на односе према окривљеном, било од мале вредности, да би обавеза давања исказа представљала морални притисак на њих и да би вероватно навела на давање лажних исказа (Грубач, Васиљевић, 2013, 224). Сведок који је ослобођен дужности сведочења самостално одлучује да ли ће сведочити или не и при том није дужан да образлаже свој став, али одлука лица које је ослобођено од дужности сведочења није неопозива, јер лице које је пристало да сведочи може у току саслушања одустати од сведочења, а лице које је сведочило може у каснијој фази поступка одбити да сведочи (Бејатовић, 2008, 312,313). Уколико је оштећено малолетно лице испитано у поступку истраге, а на главном претресу изјавило да неће да сведочи, записник о његовом ранијем испитивању мора се издвојити из списка и одвојено чувати. Ово решење доноси веће на главном претресу, што прописује одредба члана 407. став 1. тачка 1. ЗКП.

¹⁹ Одлука је доступна у електронској бази судске праксе Уставног суда Србије.

Потребно је указати на одредбу члана 94. став 2. ЗКП која предвиђа да малолетно лице које, с обзиром на узраст и душевну развијеност, није способно да схвати значај права да је ослобођено од дужности сведочења, не може се испитати као сведок, осим ако то сам окривљени захтева. У доктрини се указује ако орган поступка оцени да код малолетника постоји наведена неспособност, то има за последицу да се он не може испитати као сведок. Међутим, неспособност схватања значаја права о ослобођењу од дужности сведочења не значи уједно да малолетник није способан да пренесе сазнања или опажања која поседује о предмету доказивања. Због тога је законодавац релативизовао овај случај дајући окривљеном могућност да захтева да малолетник, упркос неспособности да схвати значај права да је ослобођен од дужности сведочења ипак да исказ (Илић и др, 2014, 314).

Руковођење кривичним поступком од стране суда мора бити конципирано да се процени најоптималнији тренутак за испитивање малолетног лица као оштећеног – сведока на главном претресу. Иако одредба члана 396. став 3. ЗКП прописује да ако оштећени који је присутан треба да се испита као сведок, његово испитивање ће се обавити пре осталих сведока, не треба занемарити овлашћење председника већа да у случају постојања оправданих разлога може одредити другачији редослед извођења доказа, што предвиђа одредба става 1. цитираног члана.²⁰ Председник већа, сходно одредби члана 367. став 1. тачка 5. ЗКП одлучује о одступању од редовног тока поступка утврђеног овим законом, услед посебних околности, а нарочито због броја оптужених, кривичних дела и обима доказног материјала. Наведена овлашћења могу се применити и у конкретном случају, па председник већа може одредити најсврсисходнији тренутак испитивања оштећеног малолетног лица у току доказног поступка, како би се избегао ризик да се малолетно лице, након извођења других доказа, поново позива и испитује. Спречавање секундарне виктимизације је свакако оправдан разлог за овакво поступање.

Начин испитивања малолетних лица која су оштећена овим кривичним делом такође је значајан с аспекта избегавања секундарне виктимизације. Оправдано се критикује законска могућност постављања унакрсних питања посебно осетљивим сведоцима. Указује се да по логици ствари, посебно осетљиви сведоци ће у далеко највећем броју случајева бити они сведоци и по правилу, оштећени, које је за сведочење предложио јавни тужилац, који би их тада на главном претресу и испитивао „основно“, а онда би се окривљеном и браниоцу дала прилика за унакрсно испитивање, при чему би могли да сведоку и оштећеном постављају и сугестивна питања. Ово је веома лоше законско решење, а нарочито када се ради о малолетним лицима, где могу бити у питању и деца у кривичноправном смислу (лица која нису навршила четрнаест година), па чак и деца која су сасвим мала, попут предшколске деце, при чему

²⁰ Испитивање малолетног оштећеног у овим кривичним поступцима је доказ који предлаже тужилац. Поменута одредба прописује да се најпре изводе докази које предложи тужилац, али у конкретном случају, од овог правила је некад оправдано одступити.

се може радити и о кривичним делима која су изузетно „малигног карактера“, према природи психолошких и других последица које проузрокују у односу на оштећене. Поред тога, ноторна је чињеница да су малолетна лица уопште, а посебно сасвим мала деца, односно уопште лица која су изузетно млада, веома осетљива на сугестивне утицаје, тако да могућност постављања сугестивних питања овим категоријама сведока, не само што такве сведоке, а нарочито када су у исто време и оштећени (Шкулић, 2016, 52). Уколико се има у виду да је примарни циљ унакрсног испитивања да се сруши или ослаби исказ сведока супротне стране, а секундарни да се евентуално покуша да се његов исказ искористи ради доказивања чињеница на којима се гради теорија случаја оног који унакрсно испитује (Дузлевски, Пантелић, 2023, 457) јасно је да је на суду да овакав тип питања која се постављају посебно осетљивом сведоку, жртви кривичног дела, на одређени начин “контролише” и не дозволи секундарну виктимизацију малолетног оштећеног. Сматрамо да процесне гаранције које се пружају малолетном лицу које је оштећено кривичним делом трговина људима и специфичност овог дела морају имати предност у заштити ових лица у кривичном поступку, због чега је обавеза свих актера кривичног поступка, да се са посебном пажњом односе према овој категорији оштећених. Тиме што је ЗКП-у у делу који се односи на заштиту сведока, уређено да се посебно осетљивим сведоцима питања могу постављати само преко органа поступка који ће се према њему односити са посебном пажњом, настојећи да се избегну могуће штетне последице кривичног поступка по личност, телесно и душевно стање сведока (члан 104. став 1. ЗКП), проблем са могућношћу постављања сугестивних питања није у потпуности решен, јер из законске формулације произлази да се питања постављају преко органа поступка, али питања формулише странка која испитује, што значи да би та питања могла бити и сугестивна, јер се она допуштају када се ради о унакрсном испитивању (Шкулић, 2016, 77,78). Слажемо се са ставовима да постављање сугестивних питања посебно осетљивом сведоку у току унакрсног испитивања представља највећи пропуст законодавца који би требало да буде отклоњен (Стевановић, Вујић, 2020, 98).

5.3. Упознавање са садржином записника о исказима малолетних лица као оштећених

Начело избегавања секундарне виктимизације може имати предност у односу на начело непосредности. На припремном рочишту или главном претресу странке могу предложити да се оштећено малолетно лице испита на главном претресу или да се изврши увид у садржину записника о његовом исказу датом у истрази. Обе ове опције су праћене могућом сагласношћу или несагласношћу странака.

Ситуацију када странке сагласно предложи да се изврши увид у записник о ранијем испитивању, регулише одредба члана 406. став 1. тачка 2. ЗКП у

општем смислу,²¹ с тим да се у конкретном случају, имајући у виду да је малолетно лице ослобођено дужности сведочења јер је његов родитељ окривљени, односно ради се о сродству по крви у правој линији²² ово не може учинити уколико малолетно лице није позвано на главни претрес или је на главном претресу изјавило да неће да сведочи, што предвиђа став 2. цитираног члана.²³ Нужност позивања оштећеног малолетног лица које је ослобођено дужности сведочења на главни претрес је неопходан услов у свим случајевима када се врши упознавање са садржином записника о његовом исказу. Када су испуњени наведени услови и оправданост предлога, нема разлога да суд не прихвати сагласан предлог странака.

Међутим, поставља се питање како суд треба да поступи када не постоји сагласност странака да се испита оштећено малолетно лице или изврши увид у његов исказ или она постоји у погледу предлога за испитивањем оштећеног малолетног лица у својству сведока, али је процена суда да би се тиме узроковала секундарна виктимизација?

Функционална надлежност за одлучивање о сагласном предлогу странака спада у овлашћење председника већа, а у случају да те сагласности нема, или је председник већа одбио сагласан предлог странака, надлежно за одлуку је судско веће.²⁴ Одлучивање о предлогу за испитивањем оштећеног малолетног лица у овим случајевима мора се заснивати пре свега на разматрању напред наведених одредби о избегавању секундарне виктимизације, које представљају процесни оквир за поступање суда у оваквим ситуацијама. Морају се узети у обзир и наведени уставни и

²¹ Ова одредба прописује да се упознавање са садржином записника о исказима сведока, саопштених или већ осуђених саучесника у кривичном делу, као и записника о налазу и мишљењу вештака, може по одлуци већа обавити сходном применом члана 405. овог законика ако су странке сагласне да се тако поступи уместо непосредног испитивања сведока или вештака који није присутан, без обзира да ли је био позван или не.

²² Ово законско решење прописано је одредбом члана 94. став 1. тачка 2. ЗКП.

²³ Такви су и ставови судске праксе. У пресуди Врховног касационог суда Кзз 1104/21 од 12.10.2021. године констатовано је да „одлука суда да у погледу сведока - малолетних оштећених АА и ББ примени одредбу члана 406. став 2. ЗКП и да се на претресу пред другостепеним већем упозна са садржином њихових исказа датим у првостепеном поступку је у потпуности у складу са одредбом члана 406. став 2. ЗКП, с обзиром да се суд упознао са садржином записника о исказима малолетних оштећених након што је констатовао да су наведена лица - оштећени уредно позвани на главни претрес, а нису приступили.“ Пресуда је доступна у електронској бази судске праксе Врховног касационог суда.

²⁴ Члан 368. став 1. тачка 1. ЗКП. Судско веће се овде појављује као „другостепени орган“ у односу на председника већа. Уколико је веће одлучивало о предлогу о коме не постоји сагласност странака или о сагласном предлогу који је одбио председник већа, па одбило предлог за непосредним испитивањем малолетног оштећеног, овакво решење донето на главном претресу, које се уноси у записник о главном претресу са кратким образложењем, може се побијати само у жалби на пресуду.

међународноправни стандарди у погледу заштите малолетне жртве кривичног дела трговина људима. Корисно је пре одлучивања о предлогу одредити психолошко вештачење оштећено малолетног лица како би се вештаци изјаснили да ли би поновно испитивање пред судом оставило штетне последице.²⁵ У овим процесним ситуацијама, поставља се питање шта треба да има приоритет: начело непосредности и право одбране (окривљеног и браниоца) да испитује сведоке оптужбе²⁶ или право оштећеног малолетног лица (жртве кривичног дела) на заштиту од секундарне виктимизације? Неспорно је да суд није дужан да прихвати предлог за непосредним испитивањем малолетног оштећеног чак и ако постоји сагласност странака, а наше је мишљење да се предност мора дати заштити од секундарне виктимизације. Међутим, ово се не може поставити као правило већ се у сваком конкретном случају мора утврдити да ли је за ефикасно и правично окончање кривичног поступка нужно испитати оштећено малолетно лице. Уколико је то потребно, онда се морају предузети све мере за избегавање секундарне виктимизације па се испитивање мора спровести употребом техничких средстава за пренос слике и звука уз присуство стручних лица.

Ово даље имплицира питање на основу ког законског основа се може извршити увид у садржину записника о исказу малолетног оштећеног? Сагласности странака у разматраној ситуацији нема, обзиром да једна или обе странке захтевају непосредно испитивање малолетног лица, па се не може применити одредба члана 406. став 1. тачка 2 ЗКП. Уколико је суд предност дао заштити малолетног лица с циљем да спречи његову секундарну виктимизацију која би настала његовим појављивањем пред судом, одлучујући о сагласном или несагласном предлогу странака, упознавање са садржином записника о исказу оштећеног у поступку истраге би се могло извршити применом става 1. цитираног члана, и то ширим тумачењем ове одредбе која између осталог прописује као услов за читање исказа када је долазак испитаних лица пред суд немогућ или знатно отежан због старости, болести или других важних разлога. Сматрамо да је интенција законодавца била да на овај начин покрије ситуације објективне спречености испитаних лица да дођу пред суд, а да се под „другим важним разлозима“ свакако може подвести заштита малолетног лица – оштећеног тј. жртве кривичног дела трговина људима од секундарне виктимизације, због чега је долазак овог испитаног лица пред суд знатно отежан. Образложење ове одлуке може се темељити и на одредби већ цитираног члана 152. став 5. ЗМУКД, који прописује да када је малолетно лице саслушавано у случајевима из ст. 2, 3. и 4. овог члана, на главном претресу ће

²⁵ Готово је правило да се у налазу и мишљењу Центра за заштиту жртава трговине људима, који се прибавља у поступку истраге, стручни тим изјасни да је потребно предузимати мере избегавања секундарне виктимизације идентификоване жртве трговине људима, предложи начин испитивања, додељивање статуса посебно осетљивог сведока итд.

²⁶ Окривљеном је ово право гарантовано одредбом члана 68. став 1. тачка 10. ЗКП.

се увек прочитати записник о његовом исказу, односно пустити снимак саслушања.

До вршења увида у садржину записника о исказу оштећеног малолетног лица може доћи уколико оно без законског разлога неће да да исказ на главном претресу (члан 406. став 1. тачка 4. ЗКП), или је испитано непосредно пред истим председником већа или ван главног претреса сходно одредби члана 404. ЗКП (члан 406. став 1. тачка 3. ЗКП).

Потребно је размотрити и процесну ситуацију када се главни претрес држи пред другим председником већа, а тада сходно члану 388. став 3. ЗКП, главни претрес мора почети изнова и сви докази морају бити поновно изведени. Међутим, ставом 4. прописано је да због протекла времена, заштите сведока или других важних разлога веће може, након изјашњења странака, решењем одлучити да се сведоци и вештаци не испитују поново, него да се изврши увид у записнике о њиховим исказима датим на ранијем главном претресу или да, ако је то потребно, председник већа укратко изнесе садржину тих изјава или их прочита. Неспорно је да је у овим случајевима испуњен услов заштите сведока када треба избећи секундарну виктимизацију, а против оваквог решења дозвољена је жалба о којој одлучује веће (члан 21. став 4.).

Ваља указати да је Европски суд за људска права кроз своју праксу успоставио стандарде да су жртви гарантована одређена права, а једно од њих јесте да не мора да сведочи на главном претресу, као и употребу одсутних сведока у кривичном поступку, што је у супротности са правом одбране на унакрсно испитивање (Турањанин и др, 2020, 422). Овај суд је у неким својим одлукама (Baegen, Finkensieper) закључио да код појединих малолетних лица – жртава постоји висок степен од секундарне виктимизације ако би се непосредно појавили на суђењу због чега је оправдана њихова заштита од таквих последица, а да су права одбране у овим ситуацијама довољно заштићена могућношћу да се користе снимци датих исказа ове врсте сведока и без њиховог непосредног појављивања на главном претресу или применом других адекватних техничких могућности попут коришћења аудио-видео линка за њихово испитивање (Шкулић, 2024, 531).

6. ЗНАЧАЈ ДРЖАВНИХ ИНСТИТУЦИЈА – ЦЕНТРА ЗА СОЦИЈАЛНИ РАД И ЦЕНТРА ЗА ЗАШТИТУ ЖРТАВА ТРГОВИНЕ ЉУДИМА У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

У кривичним поступцима трговине људима које разматрамо у овом раду, где је учинилац дела родитељ, готово је правило да се малолетна лица измештају из породице. У ову активност укључено је више институција, пре свега Центар за социјални рад који покреће поступак лишења родитељског права и смештаја детета у хранитељску породицу или одговарајућу установу. Овим малолетним оштећеним постављају се старатељи који воде бригу о њима, па је из процесног аспекта значајно указати да се старатељима малолетних лица, а не родитељима, упућује позив за оштећене за главни

претрес. У кривичном поступку значајно је утврдити чињенице које се односе на функционалност породице, посебно због циља радње извршења кривичног дела, на пример, експлоатације принудног рада, проституције, просјачења итд. па Центар за социјални рад има изражену улогу. У судској пракси јасно је дефинисано да извештај Центра за социјални рад који је сачињен од стране стручног лица и у свему према правилима струке, представља исправу издату од стране надлежног државног органа у законом прописаној процедури, која је у смислу члана 2. став 1. тачка 26. ЗКП подобна да се користи као доказ у кривичном поступку.²⁷

Центар за заштиту жртава трговине људима учествује у поступку достављањем налаза и мишљења у којем се неко лице идентификује као жртва трговине људима. Налаз и мишљење сачињавају се у складу са стручним поступком идентификације, на основу поступка процене коју реализује тим обучених и лиценцираних стручњака. Овај акт садржи више делова који су насловљени на одређен начин.²⁸ Први део чини разлог сачињавања налаза и мишљења, где се наводе основни подаци о Центру и његовој улози. Други део односи се на основне податке о кориснику тј. лицу које је у поступку идентификације. Трећи део даје одговор на питање где и како су прикупљени подаци на основу којих се даје налаз и мишљење. Ту се најчешће наводи где је реализован разговор са корисником у сврху идентификације и који подаци су добијени кроз интервју. Наредни део, насловљен као „налаз“ садржи чињенице које су добијене у поступку идентификације и односе се најчешће на дужи временски период, а не само на период конкретног кривичног дела трговине људима. Ово је значајно јер кривично дело трговина људима најчешће има своју „историју“ која се огледа у усмеравању деце од стране родитеља још од најмлађих дана, ка неком виду експлоатације. То је врло изражено у случајевима експлоатације малолетних лица од стране родитеља у сврху просјачења, где се деца навикавају на просјачење као део свакодневног живота и код њих се губи перцепција штетности таквог понашања. Исто се може рећи и за друге видове експлоатације које су карактеристичне за модалитете кривичног дела трговина људима које чини родитељ према свом детету. У делу који је насловљен као „мишљење корисника“ дато је виђење жртве трговине људима о својој ситуацији. Кључни део јесте интерпретација налаза где стручни тим износи своје виђење комплетне ситуације корисника, објашњавајући разлоге који су довели до тачно одређеног „мишљења“, као закључног дела акта Центра за заштиту жртава трговине људима. У мишљењу је дат закључак о идентификацији неког лица као жртве трговине људима и облику експлоатације, као и о нужним корацима које је потребно предузети у циљу збрињавања и заштите жртве. Треба нагласити да налаз и мишљење сачињавају три стручна лица. Водитељ случаја најчешће самостално или у

²⁷ Пресуда Врховног касационог суда, Кзз 172/22 од 26. 4. 2022. године, доступна у електронској бази судске праксе Врховног касационог суда.

²⁸ Формални елементи налаза и мишљења описани су сходно конкретним актима из кривичних поступака у којима је поступао аутор.

присуству још једног члана тима врши разговор са потенцијалном жртвом и његов задатак је да прикупи све релевантне информације и обради случај који износи осталим члановима тима, а потом доноси заједнички закључак.

У процесном аспект, налаз и мишљење Центра за заштиту жртава трговине људима не представља налаз и мишљењу вештака у класичном смислу, већ представља исправу, која се као и извештај Центра за социјални рад може користити као доказ у кривичном поступку.

Често се догађа да су малолетна лица као привилеговани сведоци одбила да сведоче у кривичном поступку против родитеља, али да су представницима Центра за социјални рад и Центра за заштиту жртава трговине људима који су са њима обављали разговоре, изнели многе битне чињенице које су значајне за кривични поступак. Поставља се питање какав је значај исказа тих лица у кривичном поступку о чињеницама до којих су дошли разговором са малолетним оштећеним. О овом питању се изјаснио Врховни касациони суд²⁹ који је истакао да „у Законику о кривичном поступку не постоји процесна забрана да се о садржају изјаве привилегованог сведока, коју је дао слободном вољом пред другим лицем, та друга лица испитају као сведоци. Имајући у виду наведено искази сведока АА и сведока ББ могу се користити као доказ у овој правној ствари, јер на овај начин сведоче о чињеницама које су својим чулима опазиле и коришћење таквог исказа као доказа у кривичном поступку није у супротности са било којом одредбом ЗКП, па се самим тим не ради о незаконитом доказу у смислу одредбе члана 84. став 1. у вези одредбе члана 16. став 1. ЗКП.“ И у другој одлуци³⁰ овај суд је појаснио да „околност да су привилеговани сведоци искористили своје право да не сведоче на главном претресу не може утицати на законитост других доказа, у конкретном случају на исказ сведока ДД, радника Центра за социјални рад, која се изјашњавала о чињеницама до којих је дошла при вршењу активности из свог делокруга у оквиру којих је обављала разговор са малолетним оштећенима које су касније у кривичном поступку искористиле своје право да не сведоче.“ На овај начин, искази наведених сведока, представника Центра за социјални рад и Центра заштиту жртава трговине људима постају значајан извор сазнања о чињеницама до којих су они дошли разговором са малолетним оштећеним. Питање њихове доказне снаге ствар је оцене суда.

Често се може догодити да постоји разлика у исказима оштећеног малолетног лица у току кривичног поступка и пред представницима поменутог Центра. Није неуобичајено да оштећено малолетно лице има „заштитнички“ однос према окривљеном родитељу, да релативизује кривицу родитеља,

²⁹ Пресуда Врховног касационог суда, Кзз 1038/22 од 5. 10. 2022. године, доступна у електронској бази судске праксе Врховног касационог суда. По наводима браниоца који је поднео захтев за заштиту законитости, исказе сведока није требало прихватити јер би то значило посредно изигравање права малолетне оштећене да не сведочи у поступку.

³⁰ Пресуда Врховног касационог суда, Кзз 1038/22 од 5. 10. 2022. године, доступна у електронској бази судске праксе Врховног касационог суда.

испољава везаност за њега и забринутост за његов статус. Код појединих облика експлоатације, као што је на пример поменуто просјачење, улога родитеља у „нормализацији“ таквог понашања и схватања детета да је такво поступање у реду, чак и пожељно, изузетно је изражена и представља облик дуготрајног и манипулативног коришћења родитељског ауторитета и злоупотребу овлашћења. Малолетно лице не види никакав проблем у чину прошње нити сматра да је поступак његовог родитеља погрешан, па се тако може и изјашњавати у кривичном поступку. За разлику од кривичног поступка, у тренуцима изношења битних података представнику Центра, малолетно лице може другачије описати битне догађаје. У сваком случају, на суду је да разлике у исказу малолетног оштећеног у току кривичног поступак и пред Центром, оцени на адекватан начин и образложи одлуку због чега је одређени доказ прихватио.

7. ЗАКЉУЧАК

Из свега изнетог произилази да је кривични поступак за кривично дело трговина щудима учињеног од родитеља према малолетном лицу изузетно специфичан и са собом носи бројне консеквенце. Та специфичност произилази из обележја кривичног дела трговина щудима и односа између учиниоца и пасивног субјекта. У овим кривичним поступцима потребно је обезбедити заштиту малолетних лица од секундарне виктимизације, па је у смислу наведеног потребно детаљније регулисати ова питања, посебно у делу где би се омогућило упознавање са садржином записника о испитивању оштећеног малолетног лица у истрази, а са циљем избегавања секундарне виктимизације. Потребно је постојећој законској регулативи у одредби члана 406. став 1. тачка 1. ЗКП додати основ који се односи на спречавање секундарне виктимизације оштећеног малолетног лица, како би се омогућила јасна процесна форма упознавања са исказима ових лица. Поступку одлучивања да се не испитује оштећено малолетно лице на главном претресу, треба да претходи одређивање психолошког вештачења, где се ће вештаци изјаснити о опасности од секундарне виктимизације и последицама које испитивање може оставити на личност малолетног лица. Прописивањем ове врсте вештачења у одредбама ЗКП би се целисходније могле применити и одредбе ЗМУКД јер би се омогућило да је у овим, посебним и изузетним ситуацијама које карактерише изражена траума жртве као последица кривичног дела, довољно само једном испитати жртву трговине щудима када је она малолетно лице. Не треба пренебрегнути чињеницу да када је родитељ учинио кривично дело трговина щудима према свом детету, понекад и само подсећање на стресне догађаје може код малолетног лица изазвати секундарну виктимизацију, а о ефекту поновног појављивања пред судом не треба ни говорити, у смислу колико то може бити трауматично. Опоравак од негативних ефеката трговине щудима код малолетних лица је спор, дуготрајан и често неизвесан процес, па за личност оштећеног малолетног лица свако „суочавање“ са учиниоцем, оцем

или мајком, може изазвати секундарну виктимизацију и озбиљне последице по личност. Обзиром да је обавеза суда да то на сваки начин спречи, изнети предлози су у складу је са међународним стандардима и праксом ЕСЈП.

Литература:

- Бејатовић, С. (2008). *Кривично процесно право*, Службени гласник, Београд.
- Вучинић, В., Трешњев, А. (2013). *Приручник за примену Законика о кривичном поступку*, Пословни биро, Београд.
- Грубач, М., Васиљевић, Т. (2013). *Коментар Законика о кривичном поступку*, тринаесто издање, Пројурис, Београд.
- Грубиша, М. (1980). *Чињенично стање у кривичном поступку*, Информатор, Загреб.
- Дузлевски, И., Пантелић, Н. (2023). *Приручник за кривични поступак*, друго измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд.
- Илић, Г. П. (2012). О положају оштећеног у кривичном поступку, *Анали Правног факултета Универзитета у Београду*, број 1/2012.
- Илић, Г. П., Мајић, М., Бељански, С., Трешњев, А. (2014). *Коментар Законика о кривичном поступку*, седмо измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд.
- Коларић, Д. (2024). Положај малолетника у кривичном материјалном праву Републике Србије, у: *Деца и малолетници као учиниоци и жртве кривичних дела – законодавни оквир и институционални одговор*, ур. М. Симовић, Н. Грбић Павловић, Министарство правде Републике Српске, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Истраживачки центар Бања Лука.
- Стојановић, З. (2022). *Кривично право општи део*, двадесет осмо издање, Досије студио, Београд.
- Стојановић, З. (2024). *Коментар Кривичног законика*, тринаесто измењено издање, Службени гласник, Београд.
- Стевановић, И., Вујић, Н. (2020). Малолетно лице и друге посебно осетљиве категорије жртава кривичних дела (међународни правни стандарди и кривично процесно законодавство Србије), у: *Жртва кривичног дела и кривичноправни инструменти заштите (међународни правни стандарди, регионална кривична законодавства, примена и мере унапређења заштите)* ур. С. Бејатовић, Мисија ОЕБС-а у Србији.
- Турањанин, В., Tilovska – Kechegi Elena, Чворовић Д. (2020), Жртва као сведок у јуриспруденцији Европског суда за људска права, у: *Оштећено лице и кривичноправни инструменти заштите (међународни правни стандарди, норма и пракса)* ур. С. Бејатовић, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу и Интермекс, Златибор.
- Шкулић, М. (2016), Положај жртве кривичног дела / оштећеног у кривичноправном систему Србије уопште и у односу на Директиву ЕУ 2012-29, у: *Казнена реакција у Србији 6. део*, тематска монографија (ур. Ђ. Игњатовић), Универзитет у Београду, Правни факултет.
- Шкулић, М. (2020), Кривичнопроцесно законодавство Србије и жртва кривичног дела (директива 2012/29 ЕУ) и други међународноправни стандарди – степен усаглашености, искуства примене и мере унапређења, у: *Жртва кривичног дела и кривичноправни инструменти заштите (међународни правни стандарди, регионална кривична законодавства, примена и мере унапређења заштите)* ур. С. Бејатовић, Мисија ОЕБС-а у Србији.
- Шкулић, М. (2024). *Коментар Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица*, друго измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд.

CHARACTERISTICS OF CRIMINAL PROCEEDINGS FOR THE CRIMINAL OFFENCE OF HUMAN TRAFFICKING COMMITTED TO A MINOR BY A PARENT

Mladen Jeličić, PhD

Research Fellow, Judge of High Court in Šabac, mladen.jelicic.kaishin@gmail.com, ORCID: 0009-0003-5486-3485

Abstract: *The author analyzes the characteristics of criminal proceedings for the criminal offense of human trafficking, committed against a minor by his parents. In the introductory remarks, basic notes were given about the specifics of this criminal procedure, which arise from the characteristics of the perpetrator and the passive subject of the crime. Then, the features of the criminal offense of human trafficking from Article 388 of the Criminal Code of the Republic of Serbia were discussed and certain international acts and standards of importance for the topic of the work were pointed out. The author pointed out the general characteristics of these criminal proceedings, and special attention was paid to the procedural position of the minor as a victim and protection from secondary victimization. The general principles of protection of these persons in criminal proceedings were considered in accordance with the provisions of the Code of Criminal Procedure and the Law on juvenile offenders and the criminal protection of minors. Their position as privileged witnesses and the manner of questioning were analyzed, as well as the conditions for familiarizing themselves with the content of the minutes of their statements. The specificity of the criminal proceedings under consideration is the participation of certain state institutions – the Center for Social Work and the Center for the Protection of Victims of Human Trafficking, and their procedural position was indicated. In conclusion, the author referred to the analysis performed and presented proposals for more substantive protection of injured minors from secondary victimization in these criminal proceedings.*

Keywords: *criminal proceedings, human trafficking, minors, victim of human trafficking, secondary victimization.*